

PRIČEVALCI

Spomin jim seže še v čas pred 2. svetovno vojno. Lok njihovih življenjskih spoznanj obsega predvojne razmere, doživljanje okupacije, upora in revolucije, ki jo v njihovih zaznavah lahko strnemo v sintagmo, da se staro ne sme več vrniti. Bili so dijaki, študenti, delavci, uslužbenci ... Boj za narodovo osvoboditev in človeka vredno življenje je bil razlog za njihovo vključitev v narodnoosvobodilno gibanje, poveljni čas pa je bil zanje tudi čas razočaranj, kajti lepi upi so se razblinili v vsakdanjem življenju. Naši pričevalci razgrinjajo pred nami življenje, ki so ga živeli, stiske in dileme, neuresničene sanje in na podlagi svojih izkušenj presojo življenje, ki ga živimo danes.

“Ljudem govorim, naj se ne maščujejo, če jim je kdo storil kaj žalega, saj z maščevanjem kaznuješ tudi samega sebe. Spoznal pa sem, da v življenju ne gre za to, ali vas bodo podrli. Gre za to, ali boste spet vstali.”

— Radovan Hrast

RADOVAN HRAST, PARTIZAN IN ZAPORNIK NA GOLEM OTOKU

MARJAN HORVAT FOTO BORUT PETERLIN

RADOVAN HRAST, KI SE JE LETA 1931 RODIL V UČITELJSKEM ZAKONU LOJZKE IN OSKARJA HRASTA V BUKOVŠČICI V SELŠKI DOLINI, DANES ŽIVI UPOKOJENSKO ŽIVLJENJE V ŠMARTNEM PRI LJUBLJANI. NJEGOVA ŽIVLJENJSKA POT JE RAZBURLJIVA IN POLNA ŽALOSTNIH, PA TUDI SVETLIH OBDOBIJ. BIL JE EDEN NAJMLAJŠIH SLOVENSkih PARTIZANOV. PO VOJNI JE NAJPREJ KONČAL NIŽJO GIMNAZIJU, SE UDELEŽIL MLADINSKIH DELOVNIH BRIGAD IN BIL NA POTI, DA KONČA POMORSKO ŠOLO NA REKI. TO PA MU JE PREPREČIL SPOR JUGOSLAVIJE S STALINOVIM INFORMBIROJEM, KO SO GA NEDOLŽNEGA, KOT ŠE MARSIKOGA DRUGEGA, POSLALI NA GOLI OTOK. PO ŠTIRIH MESECIH SO GA IZPUSTILI, NATO PA GA JE PRIJATELJ, SICER SODELAVEC VOJAŠKE OBVEŠČEVALNE SLUŽBE, NAGOVORIL K POGEBU V ITALIJO. BILO JE JANUARJA 1951. RADOVAN HRAST JE BIL OBSOJEN NA DVE LETI ŽIVLJENJA NA GOLEM OTOKU. POV RATNIKI SO BILI DELEŽNI ŠE HUIŠE TORTURE. PO DVEH LETIH SE JE VRNIL DOMOV IN SE ZAPOSIL V GOSPODARSTVU. PA TUDI NA MORJE JE SPET ODŠEL IN KOT POMORŠČAK OBLPLUL VES SVET. PRI NAS JE PRVI PISAL O DOGAJANJU NA GOLEM OTOKU IN V OSEMDESETIH LETIH SPODBUDIL PROCES REHABILITACIJE TABORIŠČNIKOV Z GOLEGA OTOKA, NA KATEREM JE TITOVA OBLAST IZOLIRALA SVOJE NASPROTNIKE IN STALINOVE PRIVRŽENCE. RADOVAN SE ŠE DANES VRAČA NA GOLI OTOK, KI VELJA ZA NAJHUŠO POVOJNO MUČILNICO. TAM SE SPOMNI REVEŽEV, S KATERIMI JE LOMIL IN PRENAŠAL KAMENJE, LAKOTE, ŽEJE IN NEČLOVEŠKIH ODNOSOV MED LJUDMI. A VENDAR NE SOVRAŽI NIKOGAR.

Če se sprehodiva po vašem spominu v čas pred 2. svetovno vojno, ko je vaša družina živela v Bukovščici, bi bilo zanimivo izvedeti, kako so takrat živeli ljudje na vasi. Vse povsod beremo le o revščini, ki jih je pestila.

► Skromno, zelo skromno smo živeli. Bukovščica je bila vas s sto petdeset prebivalci, stisnjena ob vznožje treh planin: Sv. Jošta, Planice in Lavtarskega vrha. V majhni dolinici je bila cerkev

z nekaj hišami, največji kmet pa je imel vola in dve kravi. Drugi so imeli po eno kravico, kakšno kozo ali ovce. V tej vasi je bil moj oče učitelj. Bil je velik domoljub, a umirjen človek. Ljudje so ga imeli radi in niso dovolili, da bi odšel drugam v službo. Celu v novi Jugoslaviji, ko je imel na izbiro preместitev v drug kraj, so mu vaščani predlagali, naj ostane v vasi, oni pa mu postavijo hišo. Oče ni bil samo učitelj, ampak tudi zdravnik v vasi, če je bilo treba, in pravni svetovalec, saj so se vaščani najprej obračali nanj, če so imeli opravka s sodišči in z državnimi organi. V primerjavi z razmerami drugod, kjer je bil dominantna osebnost župnik, je bil v Bukovščici to moj oče.

Župnik verjetno ni dobrohotno gledal na dominantni položaj učitelja na vasi?

► Seveda mu ni bilo prav. Nekaj časa smo imeli zelo strogega župnika. Pogosto smo si bili v laseh z njim. Nekega leta smo ob očetovem rojstnem dnevu v šoli plesali in župnik je naredil velik halo, kako lahko pri nadoučitelju plešemo brez njegovega dovoljenja. Takrat se je župnik, pa tudi vsa katoliška cerkev, tako kot danes, vtikala v vse, zganjala je pravi teror nad ljudmi.

Kako je takrat delovala šola?

► Imeli smo le eno učilnico, ki je imela tri vrste klopi. V prvi vrsti so sedeli prvošolčki, v drugi učenci drugega razreda in v tretji tretješolčki. Tako je bilo popoldan. V popoldanskem času pa so se v teh klopih zvrstili učenci od četrtega do šestega razreda. Ker sem bil učitelj otrok, sem moral biti v šoli bolj priden kot drugi. Tako je pač zahteval oče. Ampak prosti čas sem preživel tako kot vsi drugi moji revni sošolci. Med njimi sem se naučil, kaj je skromnost in tudi skavtskega načina življenja. To se mi obrestuje še zdaj, v starosti.

Kako se je kazala revščina na vasi? Verjetno je bilo tudi kaj bogatih kmetov.

► Tistih nekaj hiš, ki so se imenovalle kmetije, je bilo v resnici le malce trdnejših, kot so bile

Na Golem otoku mi vsakič skozi glavo šinejo podobe zapornikov, potem največjih denunciantov in tudi miličnikov, ki niso bili udbovci, so nas pa morali stražiti daleč od svoje družine. Vsi smo bili po svoje reveži.

Ob očetovem rojstnem dnevu smo v šoli plesali in župnik je naredil velik halo, kako lahko pri nadučitelju plešemo brez njegovega dovoljenja. Takrat se je župnik, pa tudi vsa katoliška cerkev, tako kot danes, vtikala v vse, zganjala je pravi teror nad ljudmi.

Družina Hrast pred vojno

Štirinajstletni Radovan v partizanski uniformi s sosedom Ivanom Nastranom in z bratom Ivančkom

Radovan igra na kontrabas v orkestru DIC v Ljubljani leta 1947

Dijak Radovan s sošolcem Vekoslavom, preden je moral na družbeno koristno delo

Radovan Hrast leta 1947 pred prvim odhodom na Goli otok

druge. Če sploh lahko govorimo o trdnosti. Danes niti najmanjši bajtar ni tako reven, kot so bile takrat tako imenovane kmetije. Danes si je težko predstavljati, kakšne so bile razmere na vasi. Otroci drugega življenja nismo poznali in zato nismo mogli soditi, kako skromno živimo. Otroci so hodili v šolo s koščkom kruha za malico, jeseni z jabolkom, pozimi s kuhanimi ali pečenimi kostanji. To je bilo vse. In s tako jedačo so otroci tudi vsako leto po zaključku šolskega leta šli na izlet na Bled in v Lesce, kjer je bila tovarna čokolada. Tam smo lahko kupili odreznine od čokolade, ki so nam jih po dvajset dekagramov zavili v škrnicelj. Čeprav so se ljudje ukvarjali s poljedelstvom, so potrebovali tudi obrtnike za popravila orodja, novo orodje ... Bukovščica je bila s svojimi zaselki samozadostna. Vsak je znal kakšno »obrt«, čeprav je ni imel prijavljene. Med nami so bili kovači, čevljarji, koljarji, mizarji, mesarji, ki so imeli delo

le pozimi, ko so bile koline. Dobro se še spominjam starega ata Luke. Bil je eden izmed dveh večjih kmetov v Bukovščici. Njegova kmetija je bila pri cerkvi. Znal je popravljati ure. In vse življenje je ustvarjal perpetuum mobile, stroj, ki bi delal, ne da bi se ustavil. Zagotovo so kje na kmetiji še ostanki njegovih strojkov. Bil je tudi naš zobozdravnik. Vsakemu, ki ga je bolel zob, je naročil, naj spije malo žganja, nato pa mu je zob izdrl. To je bil takrat edini način za popravljanje zob. Bil je tudi virtuoz na harmoniki. Navadno na veselicah igrajo na harmoniko sunkovito, z močnimi basi, on pa je igral s posebno milino. Ker je bil lovec, je njegova puška visela v hiši na stropu in nikdar ni nikomur uspelo, da bi mu jo vzel. Ne Nemcem ne partizanom. Zapomnil sem si ga tudi po čikanju. Tobak je dal v usta, ga zvečil, in ko ga je prežvečil, ga je zmeraj pljunil v posodo z žaganjem, ki jo je imel pri nogah. Veselja in radosti je bilo vendarle precej. Kljub revščini. Torej razmere niso

bile nevzdržne, kar lahko še slišimo tu in tam? Bile so nevzdržne. Bile. Jajca so jedli le bolniki. Maslo tudi. Vsak teden ali na štirinajst dni do gospodinje odšle z jajci, maslom, orehi, s kostanji, morda še tudi z mlekom in s suhimi gobami na tržnico v Kranj, da so dobile prepotrebne dinarje za življenje. S koši so ljudje hodili po gozdu in nabirali gobe, vendar jih niso porabili za svojo prehrano. Spomnim se, da so za kilogram gob dobili deset dinarjev, kar je bilo precej denarja v primerjavi z iztržkom od jajc in drugih pridelkov. O bedi, v kateri so živeli tovarniški delavci, mi v Bukovščici nismo dosti vedeli. O mizernem življenju delavcev sem zvedel kasneje, v partizanih. Tudi danes, v 21. stoletju, za delavca ni nič bolje. Volk kapitalizma nas nažira in se nam smeji v obraz. Pred vojno je bila policija, bila je močna cerkvena oblast, bili so veleposestniki ... In veliko korupcije. Tisti, ki pravijo, da je bilo dobro, lažejo.

Vaši starši niso bili doma v Bukovščici. Tako kot mnogi drugi so po 1. svetovni vojni in krivični slovensko-italijanski meji tudi oni prišli iz Primorske. Mama in oče sta bila oba Primorca in sta s starši prišla v Jugoslavijo. Niso hoteli ostati v Italiji. Mama je bila rojena v Divači. Tam je končala osnovno šolo in potem hodila v šolo v Trstu. Njen stric je bil v času Avstro-Ogrske guverner Trsta. Z mamo sva bila nekajkrat v Trstu in pokazala mi je pisarno, kjer je delal. Včasih sta se mama in bratranec Edi tam tudi igrala. Izgubil sem stike s tem delom sorodstva in ne vem za nikogar, kje je in kako živi. Oče pa je bil doma iz Cerknega. Tudi njegov oče je bil učitelj. So se starši dobro počutili v takšni majhni vasi, kot je bila Bukovščica? V njej sem videl veliko ljubezen ne samo do vaščanov, ampak tudi do pravice, do svobode in do poštenosti. Oče je vedno rekel, ko je bil slabe volje, spet so volitve in moram

tega in tega voliti, drugače bom izgubil službo. Tako je bilo pred vojno. Kako so mladi sprejemali tako borno življenje na vasi? To je bil čas pred 2. svetovno vojno, ki je nato temeljito pretresla marsikatero življenje. Malodušni že nismo bili. Vsak se je hotel izpopolniti v tisti obrti, ki so jo imeli doma, vendar tudi vnašati kaj novega v življenje. Jaz sem bil mulc, ko sem končal svoje predvojno šolanje s tremi razredi osnovne šole. Nato nič do leta 1946. Po nastopu nemške oblasti leta 1941 se je verjetno tudi v Bukovščici življenje spremenilo? Hudo spremenilo. Poleg revščine še okupacija. Takoj po prihodu Nemcev se je videlo, kako se kdo obrača. Neverjetno pogumna je bila Tomažinova družina, kjer je bilo devet otrok. Takoj je začela sodelovati v odporu. Glavni je bil sin Ivan, ki je bil že član komunistične partije. Njegov do takrat najboljši prijatelj Jelenc pa se je že od samega začetka

začel udinjati Nemcem. Med njima je nastal hud spor, edini med vojno v Bukovščici, ki se je tragično končal. Jelenca so partizani zaradi izdajstva ubili. Z bajonetom so ga. Videl sem na lastne oči. Tomažin je bil glavni oficir za zvezo v dražgoški bitki, a čez dve leti je padel na Planici. Tam je padel tudi organizator vstaje na gorenjskem Stane Žagar. Za vašo družino, ki je bila družina izobražencev, je bilo verjetno jasno, da vas Nemci ne bodo pustili v Bukovščici? Oče je vedel, da bo med prvimi na vrsti za preselitev. Zato je odšel v partizane. Mi smo doma čakali en mesec, potem pa smo se izselili iz šole v odročno vasico v hribe. Začela so se ovajanja, vendar naše družine ni nihče izdal. Po dveh mesecih partizanstva, ko se je prva faza preseljevanja zavednih slovenskih družin končala, se je oče vrnil, ker so mu v partizanih rekli, da tudi zaradi njegove starosti nima smisla tvegati življenja družine.

A takrat še nisem vedel, da mama sodeluje v Osvobodilni fronti in je povezana z Ivanom Tomažinom v OF. Oče je po vrnitvi iz partizanov odšel v Škofjo Loko, in ker je bil v 1. svetovni vojni avstrijski oficir, so ga poslali za učitelja v Lienz. Tako je rešil sebe in nas. Zato je lahko mama ostala v Bukovščici in do konca vojne bila glavna organizatorica odpora. Sami ste leta 1942 hoteli v partizane, vendar vam ni uspelo, saj ste imeli šele enajst let. Seveda ne. Leta 1944 sem se pridružil kot borec Gorenjskemu odredu. Prej pa sem bil kurir in obveščevalc. Trikrat sem odšel v partizane, pa je mama vedno ugotovila, kje sem, in komandanta prepričala, da sem še otrok in da lahko gibanju več koristim zunaj partizanske enote. No, po vojni so mi priznali status borca od leta 1942, od časa po dražgoški bitki, saj sem bil od takrat aktivno povezan s partizanskimi enotami.

Zagotovo ste v tistem času slišali precej o revoluciji, o komunistih in drugačni družbi, kot je bila dotedanja? O komunistični partiji nisem slišal ničesar do sprejetja v tedanji SKOJ - Zvezo komunistične mladine Jugoslavije, leta 1944. Vedel sem za Osvobodilno fronto, ki organizira ljudstvo za boj proti nemškemu okupatorju. Jasno mi je bilo, da nas hočejo Nemci zbrisati z zemlje. Želel sem si svobode in takšne Jugoslavije, v kateri bi bilo življenje boljše, kot smo ga živeli dotlej. Da ne bi bilo izkoriščanja in bede. Tako so govorili tudi na sestankih OF. Nič pa o partiji. Ko sem bil v partizanih, nismo niti v četi vedeli, kdo so člani komunistične partije. Pričakovali bi, da boste po vojni ostali v vojski. Konec septembra 1945 sem bil v Logatcu demobiliziran. Imel sem petnajst let, v žepu vojaško knjižico, da sem odslužil vojaški rok, in odšel v Bukovščico. Oče je spet učil na šoli. Hotel je, da končam gimnazijo. Dva

Ko je Ranković šel skozi špalir arestantov, ki so mu vpili Tito-Marko, so mu šle kar solze na oči. Zagotovo si je mislil, da na Golem otoku ni tako hudo. Pevski zbor mu je zapel še venček slovenskih.

Radovan Hrast pod skalo na Velem polju, kjer se je rodila vendar nisem bil ravno vzoren dijak. Več pozornosti sem namenjal aktivizmu v mladinski organizaciji in delovnih brigadah. Četrty letnik gimnazije pa sem delal v Ljubljani in stanoval v Domu Ivana Cankarja. Moja sostanovalka sta bila Lojze Kovačič in Marjan Kralj. V sosednji sobi pa so bili Boris Kralj, Ciril Zlobec, Janez Menart, Peter Ovsec.

Radovan Hrast z golotoočanom Francem Birtičem pred kipom Goljaša

meseca sva delala od jutra do večera in uspelo mi je nekako z izpiti narediti prvi razred gimnazije. Drugega in tretjega sem opravil v Škofji Loki, vendar nisem bil ravno vzoren dijak. Več pozornosti sem namenjal aktivizmu v mladinski organizaciji in delovnih brigadah. Četrty letnik gimnazije pa sem delal v Ljubljani in stanoval v Domu Ivana Cankarja. Moja sostanovalka sta bila Lojze Kovačič in Marjan Kralj. V sosednji sobi pa so bili Boris Kralj, Ciril Zlobec, Janez Menart, Peter Ovsec.

Po mali maturi vas je pot zanesla na morje. ▶ Hotel sem na pomorsko šolo na Reki, vendar niso imeli več prostih vpisnih mest. Zato sem moral na pomorsko šolo v Dubrovnik. Drugi letnik pomorske šole pa sem nadaljeval na Reki. Tam je bilo leta 1948 živahno, saj smo en dan vzklikali živijo Stalin in Sovjetska zveza ter živijo Tito in Jugoslavija, naenkrat pa le še živijo Tito. Ta hitra sprememba nam ni šla ravno v glavo. Motilo me je tu-

di, da smo morali frajerjem, ki so se modno oblačili in se šopirili po reških ulicah, rezati hlače. Videl sem ameriške, angleške, švedske in grške mornarje, ki so prihajali na Reko. Pred njihovimi ladjami pa ograje in policisti. Nisi smel pogledati njihove ladje. Tuji mornarji so se lahko sprehajali po Reki, šli v klube, si plačali ženske. Pa sem si rekel: tujci lahko hodijo po Jugoslaviji, za katero sem se boril, jaz pa še na njihovo ladjo ne smem stopiti. Takrat smo živeli »na karte«. Z obvezno oskrbo naroda je bilo določeno, koliko sladkorja, moka, mesa lahko dobi vsak prebivalec. Ljudje so slabo živeli. O tem smo se seveda pogovarjali, tudi kritizirali smo napake ... Nekaj sotovarišev so zaprli in jaz sem na policiji, kot star partizan, interveniral zanje. Pa so zaprli še mene.

In vas poslali na Goli otok kot inform-birojeveca, ki je naklonjen Stalinu, ne pa Titu?

▶ Po petinštiridesetih dneh samice in zaslišanj je bil njihov zapisnik o

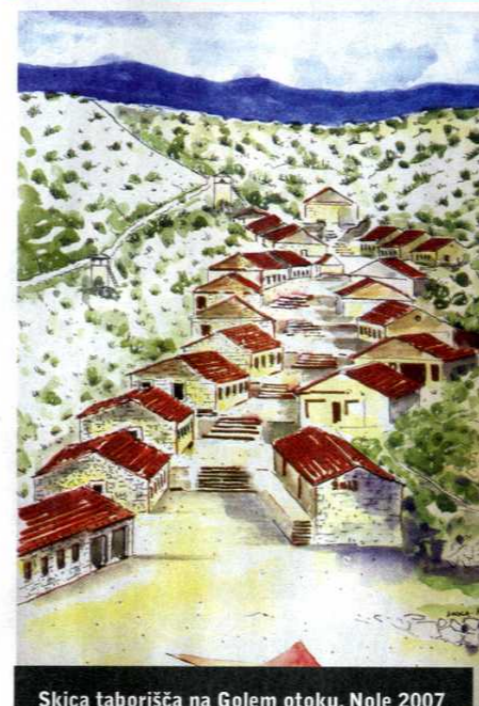
meni prazen. Nato so me pripeljali v neko pisarno in mi sporočili, da me, ker nisem naredil nič slabega državi, pošiljajo za dve leti na »družbenokoristno delo«. Drugi dan so nas trideset, nekaj je bilo tudi mojih sošolcev, večinoma pa so bili Italijani z Reke, odpeljali na Goli otok. Najprej s tovornjakom do Bakra in od tam z manjšo barko na Golega. Morali smo pod palubo, na palubi pa so bili uniformirani policaji z brzostrelkami. Takrat še niso imeli navade vpiti in pretepati.

Popoldne je barka pristala na Golem otoku. V pristanu je bila miza, na njej knjiga, namenjena za popis zapornikov, klop in kup arestantskih cunj. Morali smo se sleči, obleko povezati z vrvo in nato s sklonjenimi glavami nagi v morje. Po kopanju smo oblekli arestantske obleke in se udeležili vpisa v knjigo prisotnih. Mislim, da sem vpisan pod številko 0001, moj prijatelj Srečko Franc, bila sva skupaj zvezana, pa pod 0002. Ta knjiga je zdaj v Beogradu. Petsto me-

trov naprej je bil lager. Baraka za policijo, za oficirje Udbe in barake za jetnike. Dva meseca pred tem so pripeljali na otok zapornike iz Građiške, da so zgradili dvanajst barak. Kazen dve leti »družbenokoristnega dela« brez dokazane krivde, in to na Golem otoku, je nekaj nepredstavljevega.

▶ Časi so bili taki. Sicer pa sem bil dejansko zaprt šest mesecev. Dva v preiskovalnem zaporu in štiri mesece na Golem otoku. Nato so ugotovili, da smo nekateri zares povsem po nedolžnem tam, in so nas izpustili. Tudi prostor so potrebovali, saj so barake kmalu napolnili z 2500 arestanti. Stopnjevali so tudi teror. Nekega dne pa je stopil pred nas sobni starešina in sporočil, kdo gre toč kamenje in kdo domov. Med slednjimi sem bil tudi jaz. Podpisati smo morali, da ne bomo nikomur, niti staršem ne, pripovedovali, kje smo bili, in da bomo postali tajni sodelavci Udbe. Vsak je dobil po 200 dinarjev, vrnilo so nam civilne obleke, kar je

Zmrzani me, ko vidim na TV-zaslonih človeka, ki danes govori o Golem otoku, sam pa je spraval nanj veliko ljudi. Kasneje je tudi sam pristal med nami.

Skica taborišča na Golem otoku, Nole 2007

Od desne: policaj prve skupine golotoočanov Čiro Dragojević, oče peva Oliverja, Radovan Hrast, »dvomotorec« Ivo Oreb in njegova žena v Veli Luki

ostalo od njih, in smo šli na ladjo proti Reki. Pa ne domov, ampak na »prostovoljno« mladinsko delovno akcijo. Za tri mesece smo šli gradit cesto Bratstva in enotnosti v Slavonški Brod. Od tam sem se lahko vrnil domov.

Čez slabo leto pa ste bili spet na Golem otoku?

▶ Na Reki sem končal tretji letnik pomorske šole. Zunaj z mano niso bili zadovoljni, saj nisem hotel sodelovati z Udbo. Grozili so mi, da se bom spet znašel na otoku. Nekega dne pa sem srečal Ljubljana Jana Zomerja, mornariškega oficirja, s katerim sva kot brigadirja skupaj gradila Novo Gorico. Srečevala sva se, preskrbel mi je bone, da sem lahko jedel v oficirski menzi, in vse bolj sem mu zaupal. Sčasoma mi je začel pripovedovati, da ga vojska ne veseli, da ga nočejo izpustiti iz nje, zato se je odločil za pobeg v Italijo. Na Lošinj naj bi imel motorni čoln. Namenil sem se pobegniti z njim, vendar mi je že na linijski ladji za

Lošinj postalo jasno, da sem se ujel v past, ki mi jo je nastavila Udba z Zomerjem, ki mi je dal celo pištolo. Dva udbovca sta me na ladji aretirala in postal sem »dvomotorec« na Golem otoku.

Kaj je to pomenilo?

▶ Povratnik in največji revež na Golem otoku. Bil sem povratnik, pretepati so me zato, ker sem bil nekoč partizan in komunist, hkrati pa sorodnik farja v Vatikanu, h kateremu naj bi se bil namenil. Moj stric po mamini strani je bil namreč vatičanski arhivar, še prej pa pomemben diplomat s petimi doktorati. Obvladal je petnajst jezikov.

Stolkli so me. V pretepu so mi uničili uho, lase so mi populili, mi izbili zobe. Pretepati so me do onemoglosti. Nisem zajokal, niti jih prosil milosti. Želel pa sem si, da bi me ubili. Padel sem v nezavest. Ko sem se po desetih urah zbudil, niti ust nisem mogel odpreti. Ko sem prišel k sebi, sem moral obleči, ker sem bil povratnik, črno srajco. Nosili smo ka-

menje, vmes pa so nas pretepati. Proti koncu mojega drugega življenja na Golem otoku sem dobil pruh in dali so mi lažje delo. Seveda sem poskrbel, da sem čim lažje prenašal to življenje. Bil sem tih, nisem kazal sovraštva in tudi nikogar ovajal. Zato me je sobni starešina označil za negativca.

Kako je deloval ta sistem in kako in zakaj so ljudje navadno pristali na Golem otoku? Ovajanje je bila glavna značilnost teh procesov. Vi v svojih knjigah zatrjujete, da niste ovajali.

▶ Nisem. V skoraj dveh letih in pol drugega bivanja na otoku nisem napisal niti besede. Zato so me kaznovali z lakoto in, kar je bilo še hujše, z žejo. Bila je fama, da lahko prideš z Golega otoka samo, če se popraviš, spremeniš in revidiraš svoja stališča. To je bilo videti tako, da si si nekaj o nekom izmislil, ovadil si svojega prijatelja, sotrpina ali pa se dokazoval tako, da si človeka, ki je bil bojkotiran, huje pretepal. Spomnil si se na koga, ki je bil zunaj in je morda sim-

patiziral s Sovjeti, in kmalu nato so ga prijeli. Zato pa je bilo toliko ljudi zaprtih na Golem otoku. Zanimivo je, da so torturi navadno najhitreje podlegli intelektualci. Ko se je enkrat zrušil, moralno in psihično, je skušal narediti samomor ali pa je, ko je videl, da nima drugega izhoda, koga ovadil. Dva, tri dni mu ni bilo treba delati, ampak je dobil papir in svinčnik in zapisoval, kdo vse je kritiziral Tita, kdo se je izogibal obvezni oddaji kmetijskih pridelkov, obveznemu odkupu itd. Seveda so obdolženca zaprli, in če so nato v preiskavi ugotovili, da se je znašel na Golem otoku brez krivde, so ga po pol leta izpustili.

Ta nečloveški zapor na otoku je postal sinonim za prva leta komunistične oblasti. Človeka so v njem razčlovečili, a pri vseh jim vendarle ni uspelo.

▶ Ni. Ampak jaz gledam na celotno dogajanje drugače kot marsikateri golotoočan, ki je prej pridno denunciral in se potem tudi sam znašel na otoku. O vsem tem vam govorim kot

človek, ki je bil prvi zapornik na Golem otoku, brez sovraštva. Danes hodim na otok iz spoštovanja do ljudi, ki so bili tam. Da si na svoj način napolnim akumulatorje. Veste, tudi udbovci, ki so morali biti tam, so bili po svoje reveži. Bili so na nekakšni preizkušnji, testirali so jih, kako trdni so ... Bili so pod nenehno kontrolo in pritiskom. Takrat nismo vedeli, da je uprava zapora pripeljala na Goli otok iz Sarajeva pet kaznjencev, obsojenih na smrt, ki so uvedli po barakah najhujše metode trpinčenja. To so bili zakrknjeni kriminalci, ki so na otoku razmeroma dobro živeli.

Pa ste lahko v takih razmerah sploh komu zaupali?

► Kje pa! Prijateljstva sva bila le s pokojnim mariborskim odvetnikom in smučarskim delavcem Dušanom Senčarjem. Če njega ne bi bilo, njegovega optimizma, da bomo kos tudi tej preizkušnji, bi sam sebi gotovo kaj naredil. Najbolj pa me zmrza, ko vidim na TV-zasloneh človeka, ki danes govori o Golem otoku, je pa sam spravljal v ta zapor veliko ljudi in nato tudi sam pristal med nami. Vseskozi je bil pokvarjen.

Večkrat pravite, da so bili takrat vsi ujeti v kolesje povojnega časa. Toda kako meriti osebno krivdo posameznika v tistem času?

► Jaz nikogar ne obsojam. Eden se je zlomil prej, drugi kasneje. Če si lačen pol leta, nimaš vode, nimaš koščka kruha, boš vse podpisal. Jaz sem storil samo tisto, kar sem obvezno moral. Ko smo sprejemali nove zapornike in v stroju mlatili po njih, sem to počel čim manj boleče. Nisem se hotel dokazovati s pretepanjem in ne z ovajanjem. In preživel sem.

Kljub temu pravite, da je bil v tedanjih razmerah nekakšen Goli otok potreben?

► Današnje generacije ne morejo razumeti takratnih razmer. Lahko bi, če privrženec Stalina in informbiroja ne bi izolirali, ti organizirali upor proti tedanjemu jugoslovanskemu vodstvu in pristali bi v Stalinovih krempljih. Goli otok je moral biti za te ljudi začasna izolacija. Dokler ne bi ugotovili, ali je nekdo zares privrženec informbiroja ali ne. Seveda pa tako sprevrženega načina dela z arestanti ne bi smelo biti.

Ožji krog Titovih sodelavcev je zagotovo vedel, kaj se dogaja na Golem otoku.

► Ne verjamem. Titu samemu so z različnimi izgovori preperečili, da bi prišel na otok. Danes je to že dokumentirano. Enkrat pa nas je obiskal Aleksandar Ranković, tedaj eden izmed sekretarjev Komunistične partije Jugoslavije in notranji minister. Vedeli smo, da pride. Zato smo pred obiskom tri dni prali perilo in oblačila. Dalj so nam živo apno, da smo z njim vse premazali od spredaj in zadaj. Ko je šel skozi špalir arestantov, smo vpili Tito-Marko. Marko je bilo

Rankovićevo ilegalno ime. Vsi zdravi smo stali pred barakami in ga gromoglasno pozdravljali tako, da so mu šle kar solze na oči od ganotja, kako lepo ga pozdravljajo zaporniki. Zagotovo si je mislil, da na Golem otoku ni tako hudo. Z njim je bil tudi tedanji slovenski notranji minister Boris Kraigher. Med nami je bil zborovodja Traven in Udba mu je pred obiskom naročila, naj pripravi zbor, ki bo Rankoviču zapel. Zapeli smo jima venček slovenskih. Ko so mu nekateri jetniki s solzami pripovedovali, kako dolgo so že zaprti, je obljubil, da bo stvar uredil. Seveda ni ničesar slišal o režimu na Golem otoku. O njem pa so zagotovo do potankosti vse vedeli njegovi namestniki.

Po dveh letih in pol ste se spet vrnili na svobodo. So imeli vaši starši kdaj težave, ker ste bili na Golem otoku?

► Starši sploh ne. Moj brat pa je bil takrat šef kontraobveščevalne službe v letalstvu. Bil je major. Po izpustitvi mi je dejal, da ve, kaj je bilo, in mi svetoval, naj pustim politiko in se držim službe. Ko sem bil na Golem otoku, mi ni mogel pomagati, mama pa je spraševala po Ljubljani, kje me imajo zaprtega, vendar odgovora ni dobila. Zato sem knjigo o Golem otoku posvetil njej.

Zaporniki z Golega otoka so se po izpustitvi navadno zaprli vase. Vi pa ste se nato zaposlili v kranjski Iskri, igrali v narodnozabavnem ansamblu in očitno vas Udba ni več gnjavila.

► Po izpustitvi sem odšel v Kranj in se javil na Udbo. Šef kranjske Udbe je vzel v roke moj dosje, mi čestital za držo na Golem otoku in dejal, da spoštuje predvsem to, da nisem nikogar denunciral. Udbovci namreč denunciantov niso marali. Zanje so bili ti ljudje stekli psi. Pa so me čez mesec spet poklicali na pogovor, mi pokazali izjavi, ki smo ju morali podpisati vsi, ki so nas spustili z Golega otoka, in mi predlagali, naj opazujemo okrog sebe, kaj se dogaja, in jim poročam. Nisem sprejel ponudbe. Rekel sem, da se lahko zaposlim v njihovi službi, če me potrebujejo. Skriti sodelavec pa ne bom. Seveda ni bilo nič iz tega. Nato so mi dali mir.

Do predloga, da odpotujete v Vatikan na obisk k stricu?

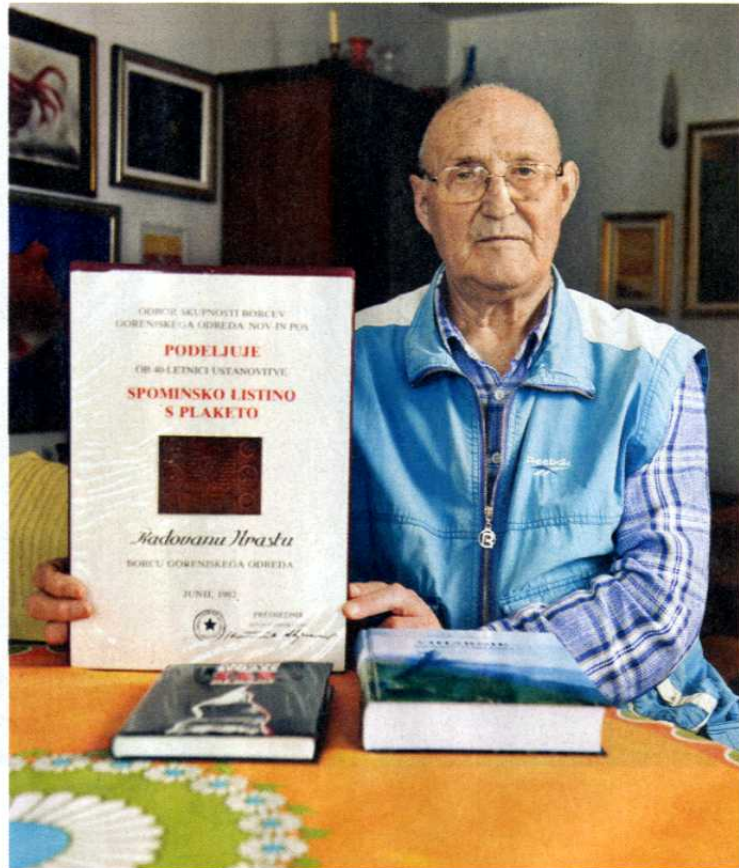
► To je bila prava avantura. Strica v bistvu nisem poznal. Zame bi bil lahko fašist in organizator vojnih zločinov, ki so prek Vatikana pobegnili v Argentino. Ničesar nisem vedel o njem. Udba pa je vedela zanj. Ko sva se prvič srečala, me je malo skrbelo, kako bo vsa stvar potekala, vendar sva se kmalu dobro ujela. Privolil je v sodelovanje in mi dejal, da nam bo dal le tiste podatke, ki jih ima, drugega pa ne bo delal. V Rimu je imel stik z mano jugoslovanski trgovski ataše. Toda mene so nato izrinili iz operacije in ne vem, kakšne podatke je stric sploh dal človeku, ki me je zamenjal. Izkoristili so me le zato, da

bi vzpostavil zvezo z njim. Šele pred kratkim sem zvedel, da je bil leta 1944 pri njem tudi Edvard Kocbek in se je z njim dogovarjal o sodelovanju z našo državo. Ko je Kocbek padel v nemilost, so naši potrebovali drugega človeka za stike, takšnega, ki bi mu stric zaupal. Izbrali so mene, vendar koristi od mene niso imeli.

O Golem otoku se ni govorilo skoraj tri desetletja; dokler niste vi leta 1986 skupščinski komisiji za vloge in pritožbe poslali prošnje, da bi vam dve leti in devet mesecev Golega otoka

meničarju na pokopališču v Brezi. Takrat sem dejal, naj to ljudje razumejo kot most sprave med partizani in domobranci. Potem sta se kar naenkrat prislinila na sestanek združenja Lojze Peterle in dr. Justin Stanovnik, ki sta zmerjala partizane z bando ter objokovala domobrance. Ustavil sem ju in kasneje odstopil. Predsednik pa je postal Miha Cenc, ki je nekoč grdo govoril o Senčarju na beograjski diplomatski šoli.

Danes se vračate na Goli otok kot vodnik po poteh trpljenja. O čem razmi-

prišli v pokojninsko dobo. Naslednje leto ste začeli objavljati feljton v Mladini. Zakaj se niste že prej aktivirali?

► Vedeti morate, da se golootočani nikjer niso posebej sestajali. Če se je dobila moja četverica, to smo bili tisti, ki smo kasneje postali pristnejši med seboj, nismo želeli obujati spominov na razmere na Golem otoku. Ko sem v osemdesetih letih zaprosil za rehabilitacijo, mi je eden izmed sekretarjev v Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije dejal, da pripravljajo rehabilitacijo vseh slovenskih golootočanov, vendar morajo biti previdni, ker jih lahko zaradi tega odžagajo. Seveda sem zahteval svoje in kasneje tudi uveljavil vse pravice, ki mi pripadajo za čas prestopanja »kazni« na Golem otoku. Da bi družba popravila krivice vsem, ste v devdesetih letih postali predsednik Združenja žrtev komunističnega nasilja.

► Tako je. To je bilo leta 1991. Mislim, da bo ta pot šla tako, kot mora iti. Položil sem venec na grob spo-

šljate, ko opazujete kraj, kjer je nekoč stalo taborišče?

► O tem, kako kruta je bila zadnja svetovna vojna. In da so današnje vojne, čeprav omejene, še bolj krute in umazane. Nič se nismo naučili iz zgodovine. Tam se vedno spomnim na vse reveže, ki smo živeli na otoku. Zmeraj mi skozi glavo šinejo podobe zapornikov, potem največjih denunciantov in tudi miličnikov, ki niso bili udbovci, so nas pa morali stražiti daleč od svoje družine. Vsi smo bili po svoje reveži. Toda na otoku najdem neko žarčenje s pozitivno energijo. Ko pridem od tam, sem fizično močno utrujen, saj govorim na potovanju petdesetim ljudem, vendar se nekako prisihčno napolnim. Domov vedno prinesem kakšen kamen z otoka. In vedno pravim ljudem, naj ne bodo zleht, naj se ne maščujejo, če jim kdo stori kaj žalega, ker z maščevanjem kaznuješ tudi samega sebe. Tako tudi skozi vse dolgo življenje ravnam sam. Zato imam mirno vest in lahko vsakomur rečem, kar si zasluži. ✕